

Betakarítás és kitekintés
Utószó helyett – tallózás a transzszilvanizmus
újabb szakirodalmában

1.

Amikor e kötet korai írásai készülni kezdtek, halvány remény sem csillant fel megjelentetésükre azon a földön, amelyről szólnak. Szerzőjük az 1980-as évek második felében a lábát sem tehette be oda, számtalan élménytársához hasonlóan. Kiutasításával a román hatóság megakadályozta, hogy levéltári kutatásokat végezhesen Kolozsvárt. Emiatt egy ideig főleg Budapesten gyűjtötte anyagának zömét az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, Juhász Gyula ajánlólevelével, szakmai házigazdái, a Magyarországi Kutató Csoport és igazgatója, Romsics Ignác segítőkész vendégszeretettel élvezve, a Magyar Országos Levéltár kiskutatójában és a többi magyarországi gyűjteményben mindig előzékeny bánásmódban részesülve. Munkaterve a személyes életút viszontagságai folytán több év múltán, a romániai rendszerváltással párhuzamosan jutott a megvalósulás szakaszába. Mivel a korábbi határzár feloldásával esély kínálkozott Erdélyben lappangó források feltárására, 1991-es, a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität Kelet- és Délkelet-Európa Történelmi Tanszékén megvédett bölcsészdoktori értekezésének német nyelvű gépiratos változata további két esztendőn át bővült azon szempontokkal és felismerésekkel, amelyek két személyes hagyaték első, e tárgyhoz kötött kiértékeléséből adódtak. Az összefoglaló ellenőrzésének és jelentékeny kiegészítésének e rendkívüli lehetőségét Bárdi Nándor budapesti pályatárs és Jakó Zsigmond kolozsvári történész professzor biztosították azzal, hogy az 1990-es évek legelején önzetlenül egyengették a szerző útját Paál Árpád, illetve Bethlen

György gróf hátrahagyott iratainak feldolgozatlan és javarészt még rendezetlen csomói felé. A Paál-hagyatékot rendszerező Bárdi akkoriban kinyomtatott katalógusából¹ és a romániai Országos Magyar Párt vezető testületeinek György Béla gondozásában jó egy évtizeddel később közreadott jegyzőkönyveiből² már futólagos olvasásra felsejlik mindkét állag roppant tudományos értéke.

Az Ungarisches Institut München / Münchener Magyar Intézet *Studia Hungarica* könyvsorozatának 41. köteteként 1993-ban publikált disszertáció³ a téma addig egyedüli monografikus feldolgozásának⁴ magyar irodalomtörténeti szemszögétől eltérően a politikai eszmetörténet magyar–román–német összehasonlító keretében vizsgálja a transzszilvanizmust, mégpedig eredetét az osztrák–magyar dualizmusban és típusait az 1920-as években. A németországi társadalom- és szellemtudományi felsőoktatás interdiszciplináris kutakodásra biztató szokásrendjében historiográfiai, politológiai és – kisebb arányban – filológiai módszerrel igyekszik behatolni az erdélyiség államjogi, pártideológiai és kulturális dimenzióiba. Alig hagyta el a könyv a nyomdát, amikor legelső magyar nyelvű összefoglalója bejelentette, hogy a „monográfia egészében vagy részleteiben” hamarosan „magyarul is napvilágot lát”.⁵ Azután magyar szakmai körökben többen kedvezően méltatták,⁶ említették,⁷ javasolták kiadásra.⁸ Végül Magyarországon sem,

1 Bárdi: *Paál Árpád kézírathagyatéka*.

2 *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*.

3 K. Lengyel: *Auf der Suche*.

4 Pomogáts: *A transzszilvanizmus*.

5 K. Lengyel: *A meghíúsult kompromisszum*, 845.

6 Gáll: *Sikertelen magyar–román kompromisszumkeresés*; Gecsényi: [Recenzió]; Sonnevend: [Recenzió]; Tilkovszky: [Recenzió]; Tóth: *Dicsőséges kudaraink*, 197, 243.

7 Pl. Balogh P.: *Transzszilvanizmus*, 156; Bárdi: *Az erdélyi magyar humán tudományosság*, 179; Fábrián: *Bevezetés*, 321; Uő: *A megmaradás*, 223; Gáll: *Erdélyiség régi/új nacionalizmusok szorításában* [I], 2; Nagy Gy.: *A Kiáltó szó*, 399; Romsics: *Olaszország*, 137; Uő: *A független vagy autonóm Erdély*, 90, 92; Szarka: *Autonómiaelképzelések*, 251.

8 Gáll: *Sikertelen magyar–román kompromisszumkeresés*, 114; Tóth: *Dicsőséges kudaraink*, 243.

Erdélyben sem jelent meg – egészében. Hanem csak egyes magyarul meg, újra, át- vagy továbbírt részei fértek el müncheni, kolozsvári és budapesti folyóiratokban, tanulmánygyűjteményekben.

A szerző mindennapi tudományos otthonában, a müncheni hungarológiai intézetben⁹ a nyolcvanas évek elejétől folyamatosan kénytelen fontossági sorrendbe illeszteni németül és magyarul elvégzendő kutatási és oktatási feladatait, amelyekkel nem állhat meg a 20. századi Erdély és Románia határainál, nem szorítkozhat magyar nemzettörténeti kérdésvetésekre. A külső helyszín nyelvi és tematikai-szemléleti adottságait, valamint a két tudományosság közötti közvetítést szem előtt tartó rangsorolás eredménye volt könyve megírása német nyelven,¹⁰ miként magyar kiadásának a halogatása – annál is inkább, mivel az illető ajánlatokban nem szerepelt a fordíttatás lehetősége. Így a szerkesztőségek alkalmoszerű felkérésére készített résztanulmányok sora érlelte meg az ide illő kompromisszumos megoldást, amelynek ötletgazdája, Bárdi Nándor egy több államhatár feletti magyar–magyar együttműködésben méltán várhatja el, hogy a müncheni elemzések ott is olvashatók legyenek, ahonnan forrásaik egy értékes hányada származik.¹¹ Az egyezés értelmében olyan kötet állt össze Filep Tamás Gusztáv minden részletre kiterjedő társlektori és szerkesztői segítségével, amely egyszerre kevesebb és több is a monográfiánál. A magyar olvasó felé vállalhatóan kevesebbet tartalmaz, mivel főleg azok a régió-, intézmény-, valamint történeti háttér- és életrajzok maradtak ki belőle, amelyek a német könyvben a külföldi szakközönség tájékozódási igényét szolgálják. De többet is remél nyújtani azáltal, hogy darabjai egymásból építkezve, egymásba épülve, hol egyikben, hol másikban részletesebb kifejtésben, majd egy nagyobb lélegzetű összegzésben lekerekítve húsz év válogatott

9 <http://www.ungarisches-institut.de>.

10 Amit Gecsényi: [Recenzió] jó érzékkel meg is említi.

11 Célzasként Bárdi: *Az erdélyi magyar humán tudományosság*, 179.

termését jelenítik meg. Az utószóval összesen tizenkét tanulmány közül három a *társkötet* előmunkálatai során, öt megírása közben, négy befejezése után keletkezett 1986 és 2006 között.¹²

2.

A kelleténél alighanem egyszerűbbnek tűnne e kötet kiadásának, illetve társkötete magyarországi és erdélyi ki nem adásának a története, ha a személyes tudományművelési körülményeket pusztán gyakorlati és elvi síkon említené. Szemléleti szempontból érdemes rákérdeznünk egy értelmezési közösség írott vagy íratlan szabályaira, egy *kánon* befogadókészségére.

Az 1990-es évek magyarországi és erdélyi magyar tudományos közléte a kommunista diktatúra idején zárolt nemzet-történeti látásmódot fejlesztette ki témakörünkben. Mivel e hajlamában többnyire a korábban szintén korlátozott népszerűsítési igény vezérelte, nem kerített sort több bölcsész szakágazat útmutatását megszívlelő módszertani újításokra. Egy-egy példaként említhető a transzszilvanizmus-értelmezések régebbi iskolájából Fábíán Ernő és Pomogáts Béla. Mindketten folytatták addig bejárt¹³ útjukat: a kovásznai történetfilozófiai szakíró következetesen, de esszéstílusában inkább ötletesen, mint rendszerezetten sorolta a húszas és harmincas évek erdélyiségét a magyar kisebbség politikai eszmétárába,¹⁴ a budapesti irodalomtörténész pedig állhatatosan, de önisméltélektől nem mentesen sorjázta leíró közleményeit az erdélyi magyar szépirodalom alkotóiról, alkotásairól.¹⁵ A narráció és reflexió közötti egyensúly általánosabb hiányában megszilárdult a interdiszciplináris eljárás iránti közömbösség, amely nem ked-

vezett a nemzet- és régiótörténeti, illetve a kisebbség- és rendszer-történeti elemzés tervszerű és a magyar vonzatok egyeduralmát felszámoló vagy legalábbis ellensúlyozó egybehangolásának.

Az ilyen törekvésű, három szakágazat elméleti segédletét használó külső kísérlet – egyik figyelmes recenziójától ajánlott¹⁶ – belső recepcióját megnehezítette a fő vonalú eszme-futtatások egy további sajátossága. A 20. századi transzszilvanizmus már a húszas évektől rászolgál a kétarcúság hírére: kutandó tárgyból át-átvedlik kutatói szemléletté, a róla szóló értekező prózát újra meg újra közírássá alakítva.¹⁷ E tulajdonsága új erőre kapott a romániai rendszerváltás következtében. Fábíán a második világháború előtti szakaszának társadalomelméleti tanulságait feszegető, 1982-ben a cenzúra egyik részén át napvilágra juttatott tanácsával előrevetítette azt a helyzetet, amelyben két-három nemzedékkel későbbi utókora történeti tapasztalatainak a gyümölcsöztetésén fog töprengeni: „A transzszilvanizmus csak egy demokratikus politikai konszenzus keretében válhatott volna hatékonnyá. Amiből következik, hogy amennyiben egy ilyen konszenzus, és annak alapfeltételeként egy új, korszerű azonosságideológia megteremtése napirendre kerül, a kiindulópontul szolgáló ideológiai minták sorából a transzszilvanizmust semmilyen körülmények között sem szabad kifelejtenünk.”¹⁸ Amikor a Limes-kör 1986-ban vitára bocsátotta Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című, 1985-ben kelt, de csak 1991-től publikált¹⁹ gépiratát, vele az erdélyi magyar szépirodalomban az egykori transzszilvanisták nyomán ápolt *gyöngy-kagyló*-motívumot – az értéket teremtő szenvedés szenvedélyét –, voltaképpen előjátékát rendezte meg egy többfelvonásos, napjainkba nyúló *neotranszszilvanista* eszmececerének a mai romániai ma-

12 Ld. a részletes tájékoztatót e kötet végén.

13 Fábíán: *Azonosság*; Pomogáts: *A transzszilvanizmus*.

14 Fábíán: *Az értelem*; Uő: *A megmaradás*; Uő: *Bevezetés*.

15 Pomogáts: *Erdélyi gondolat – erdélyi irodalom*; Uő: *Erdély hűségében*; Uő: *Az erdélyi gondolat nyolc évtizede*.

16 Gáll: *Sikertelen magyar-román kompromisszumkeresés*, 113–114.

17 A kutatástörténethez ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 6–20.

18 Fábíán: *Azonosság*, 77.

19 Cs. Gyimesi: *Gyöngy*.

gyarok nemcsak követendő, hanem követhető művelődési, társadalmi és politikai magatartásmintáiról.²⁰ Voltak-e a transzszilvanizmusnak olyan elemei, amelyek túléltek egy fél évszázadot? Természetéből fakad, hogy ezt a kérdést az erdélyi magyar humán értelmiség irodalmár és politológus képviselői – időnként helyi román, illetve magyarországi részvétellel – mindmáig elsősorban a saját kisebbségi lét értelmezése kapcsán taglalták.²¹ Így az ideológia egykori mibenlétének minél teljesebb megismerése helyett időszzerűsíthető jegyeinek a kiválogatására törekedtek.²² Ez a célkitűzés döntő mértékben a jelen idő és a közvetlen színtér folyamatosan megélt körülményeihez köti mind az elemzések tárgyát, mind az elemzőket. Márpedig Bajorországból, kizárólag műltfeltáró tudományos módszert alkalmazva, e két feltétel a kutató erdélyi származása ellenére sem teljesíthető.

20 Vö. pl. Csépy: *A transzszilvanizmus*.

21 Néhány frissebb példa mindkét bölcsészterülethez: Dávid: *Töprengések*; Uő: *Egy magatartásmódel; Identitate transilvană; Maghiarii din România*; Pomogáts: *Az erdélyi gondolat nyolc évtizede*.

22 Az idősíkok mai és helyi szemléletű egybemosásának egyik példájával találkozzunk abban a 2001-ben megjelent közleményben, amely a korai húszas évek erdélyiségének magyar nemzetképét irodalompolitikai adalékokkal festi alá, összefoglalójában pedig azt is megállapíthatónak véli, hogy a „transzszilvanizmus” egyik „aktuális célja” a kolozsvári magyar egyetem újjászervezése. És mivel „a hozzá való jogot pusztá érdem alapján, a kisebbség minden külön erőfeszítése nélkül elérhetőnek feltételezi”, hasonlít a korabeli „transzszilvanista program”-hoz, amely állítólag „a kisebbség kívánságait csak bejelentette, passzívan várva megvalósulásukra” (Sata: *The Idea*, 53). A történeti példatár reménylett aktuális kiaknázásának egy másik esetében Corneliu Codârcea és Emil Isac előlépnek olyan román közírökká, akik „jóindulattal” tekintettek „az együttműködést szorgalmazó és a regionalizációt is előtérbe helyező »erdélyi gondolatra«,” miközben az „Erdélyben élő nemzetek regionális összefogásának és valamiféle erdélyi önkormányzatnak a gondolata sem volt idegen az erdélyi szász és román értelmiség képviselőitől” (Pomogáts: *Erdélyi összefogás*, 629). A Codârcea- és Isac-féle, valamint a román és szász erdélyiség forrásszerű átértékelésének a szükségességéhez ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 144–155, 222–238, 251–272, 329–331 (Codârcea és Isac korabeli publicisztikájának a válogatott könyvészetével uo. 422, 428); Uő: *Jászi* (ebben a kötetben).

A fentiek alapján érthető, hogy az „időben-térben eltávolodott, de mégis bennfentesnek maradt”²³ szerző jelen kötetével sem terjeszti ki illetékességét az egykori erdélyiség mai utóéletére. Utószava is csak a történeti anyag feldolgozásának azon – válogatott – eredményeiből szemelget, amelyek a müncheni társkötet és az itt olvasható tanulmányok keletkezése, illetve első megjelenése óta váltak ismertté. A szakirodalom, illetve a némi egyszerűsítéssel annak tekintett közírás szemléjét onnan folytatja, ahol legutóbb abbahagyta,²⁴ első ízben tekintve át az itt betakarított álláspontjainak megítélésait is. Helyszűke miatt nem taglal eseménytörténeti részletkérdéseket, amelyek megválaszolásához részben más forrásalapú tanulmányok új adalékokat tartogatnak.²⁵ A következő tallózás a korai transzszilvanizmus *jellegetek, eredetének és alakjainak* szempontja köré rendezi a szembeállítás műveletét – három egymást átfedő problémakörbe, amelyek különösen alkalmasak arra, hogy az egyes véleménycsoportok legjellegzetesebb megnyilvánulásából tanulságokat levonva, esetenként velük vitázva, kitekintsünk a jövő kutatás néhány fontos teendőjére.²⁶

23 Gáll: *Sikertelen magyar-román kompromisszumkeresés*, 112.

24 K. Lengyel: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről* (ebben a kötetben).

25 A húszas évek ebben a könyvben megtalálható vonatkozásaiban pl. az „Erdély az erdélyieké” jelszót a Román Nemzeti Párt nevében terjesztő (Dl. Alexandru Vaida vorbește despre „unificare”) Alexandru Vaida Voevod politikai tevékenységéhez Nagy-Románia megalakulásának katonai, diplomáciai és közigazgatási szakaszában (Salcă – Salvan: *Dr. Alexandru Vaida Voevod: Corespondență*; Salvan – Salcă: *Dr. Alexandru Vaida Voevod, europeanul*), az 1918–1919. évi erdélyi hatalomváltás magyar intézménytörténetéhez (Vincze: *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem*), a magyar küldöttség által igényelt erdélyi magyar szakértők kirekesztéséhez a párizsi békekonferenciáról (Tóth: *A Huszár-kormány*, 1482–1484), a román kormányzat és a francia diplomácia Duna-táji konföderációt (Lucinescu: *România*, 72), illetve román–magyar perszonáluniót (Ablonczy: *„Barátunk ellensége”*, 96–97) elutasító magatartásához.

26 A szerző álláspontjaihoz már csak akkor kapcsolódnak jegyzetek, ha nem ebből a kötetből származnak.

3.

A kutatási program, amelyet e könyv tükröz, kezdeteiben alapvetően igazodott az irodalomtudományi komparatiztika módszertanához.²⁷ De már első eredménye, a nagyromán állameszme, a transzszilvanizmus és a romániai német egység gondolat párhuzamos tolmácsolását 1924-ben megkísérlő kolozsvári *Cultura* sikertelenül végződött román–magyar–német kapcsolatteremtésének a példája szélesebb tartalmi és szakágazati tájékozódásra intette a szerzőt. E tanulság csapódott le a négy nyelvről szóló kiadatlan magisztermunka német nyelvű összefoglalójában²⁸ és a transzszilvanizmust politikai ideológiaként felvezető, majd feldolgozó müncheni témavázlatban, illetve disszertációban.²⁹

A német–román kapcsolatok és a többnyelvű periodikák irodalomtörténetében otthonos tübingeni Horst Fassel előbb adatolatlanul megkérdőjelezte mind a *Cultura* balsikerét, mind a transzszilvanizmus politikai tartalmát hangsúlyozó véleményt.³⁰ A Temesváron született germanista nemrégiben mindkét kérdőjelét mellőzve a kolozsvári kiadvány újrafelfedezését kezdeményezte abból az elgondolásból, hogy korábbi beillesztése politikai környezetébe elősegíti ugyan kudarcának a megértését, de nem cáfolja, hogy az erdélyi népcsoportok kölcsönös közeledéséért üdvös lett volna, ha nem bukik meg. Valóban, ezt a kutatók közül még senki sem vonta kétségbe. De miért bukott meg? További mélyfúrásokra van szükség egykori lehetőségeinek és korlátainak még pontosabb felméréséhez, vélekedett Fassel megjelenésének nyolcvanadik évfordulójára írott, erdélyi szász szerzőségű cikkeire összpontosító előadásában,³¹ amely Kolozsvárt hangzott el 2004 októberében, a

27 K. Lengyel: *Zur interethnischen Rolle*; Uő: *Unternehmen Cultura*.

28 K. Lengyel: *Die falsche Alternative*.

29 K. Lengyel: *Kulturverbindung*; Uő: *Auf der Suche*.

30 Fassel: *Aspekte*, 138; Uő: *Deutsch–rumänische Kulturbeziehungen*, 85–86.

31 Fassel: *Regionalismus*, 19–21.

román, a francia és a magyar laptestet külön-külön tárgyaló három, többségükben irodalomtörténeti dolgozat kíséretében.³² Valamennyi megemlékezés kidomborítja az interkulturalitás *hangoztatott kívánalmát*, de elkerüli *valóságos akadályait*, mivel döntő bizonyítékul a *Cultura* közleményeit, valamint szerkesztőségének néhány levelét szólaltatja meg. Példa ez a filológus azon hajlamára, hogy forrásszövegének eszmei üzenetét befogadásától függetlenül fejtsen meg. E román–magyar–német értelmiségi együttműködés nyilvánvalóan nem azért kezdődött, hogy saját programja ellen érveljen. Tehát saját termékeiből aligha derülhet fény leállításának az okaira. Ezek a kulturális életen kívüli kezdeményezője, a román kormányzat környékén keresendő. Húsz évvel ezelőtt hozzáférhetetlen volt a folyóirat felügyeleti szerve, a bukaresti vallás- és művészetügyi minisztérium irattára, amelynek alapos bel-, kül- és nemzetiségpolitikai szemszögű átvizsgálásával megerősíthető vagy megcáfolható volna a lap megszűnésének akkor kidolgozott és e kötetben is olvasható magyarázata – ha fennmaradtak benne a *Cultura* ügyeire vonatkozó előterjesztések, határozatok, utasítások.³³

Az előbbi altémában tapasztalt irodalomtörténeti fenntartások azt jelezték, hogy egy meglepetésszerűen bevezetett értelmezési mód éppen hagyománytalanságával bizonyos szoktatási időt igényel, miközben önmagát csakis saját irányának a pontosításával szilárdíthatja meg. Mert igaz ugyan, hogy a német szakbíráló a transzszilvanizmust politikai ideológiaként bemutató társkötetet újszerűnek és meggyőzőnek találta, mivel a „magyar ügyet nem elszigetelten”, hanem a román és a német oldal bevonásával részletezi egy eladdig „főleg erdélyi szász és bánági sváb szem-

32 Costiuc-Radosav: *La revue*; Dahmen: *Die Kulturenhierarchie*; Gaal: *Die Zeitschrift*.

33 Az említett négy új tanulmány közül a legátfogóbbnak látszó, a kolozsvári Babeş-Bolyai egyetemen készült történeti diplomamunka sem támaszkodik bukaresti levéltári forrásokra, legalábbis nyomtatott összefoglalója szerint: Costiuc-Radosav: *La revue*.

szögből” ismert témában.³⁴ De a meglepett irodalomtörténész, aki ráhagyja, hogy a transzszilvanizmus-értelmezés „tulajdonképpeni síkja” a politikai eszmetörténet, érthető szakmai önérdékből hozzáfűzi, hogy „amennyire indokolt volt a transzszilvanizmus politikai dimenzióját a középpontba állítani, éppoly kevésbé szűkíthető arra”.³⁵ E finom kritika megszívlelőjének további fejtegetésekkel kell gondoskodnia arról, hogy bebizonyosodjék: azzal, hogy a kulturális-irodalmi személyiségeket a politikai program bedolgozó társutasaiként jeleníti meg, a transzszilvanizmus képlete éppenséggel bővül, mert lényegi mondanivalói szempontjából nem reked meg az önkormányzatiságért elsősorban fellépő kisebbségi pártpolitika medrében. Mindazonáltal bizonyos, hogy az egyes írók vagy tudósok tevékenysége értékelhető nagyobb és több műelemzést tartalmazó terjedelemben is, mint amilyenben e kötetben és társkötetében³⁶ megtörtént.

A kulturális-irodalmi súlypontozás kérdése terítékre került még egy németországi ismertetőben. Történész szerzője nyilvánvalóan nem a művelődési teljesítmények és esztétikai értékek védelmében nehezményezte a hagyományos jellemzések meghaladását. Az itt tárgyalt időszak transzszilvanizmusában egyrészt szépírók kulturális közeledési kísérletét látta, másrészt rábólintott a szélesebb kisebbség- és rendszertörténeti összefüggésben feltárt politikai tartalmára, amelyet azonban pusztán a magyar nacionalizmus egyik ideológiai változataként volt hajlandó jegyezni – mindezt anélkül, hogy saját alap kutatásokra hivatkoznék.³⁷ Ekképp azon ismeretek szintjén mozgott, amelyeket a hatvanas–nyolcvanas évek román tudománypolitikája marxista-leninista szemszögből engedélyezett terjeszteni.³⁸ Újabban arra a tüneményes, azonosít-

34 Kessler: [Recenzió]. Hasonlóképpen Fischer: *Az etnikai és vallási csoportok*, 70; Sallanz: [Recenzió]; Schenker: [Recenzió]; Sterbling: [Recenzió].

35 Markel: [Recenzió], 209–210.

36 K. Lengyel: *Auf der Suche*, főleg 167–186, 298–329.

37 Schaser: [Recenzió].

38 Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 14–20.

hatatlan forrású véleményre ragadtatta magát, hogy a „Keleti Svájc” koncepció részben az „erősödő antiszemitizmus” miatt bukott meg, és hogy a „valódi transzszilvanisták” tulajdonképpen az erdélyi szászok voltak, mivel a „magyarok Erdély és Magyarországon 1848–1849., illetve 1867. évi uniói óta nem voltak érdekeltek egy önálló Erdélyben”, és a „transzszilvanizmus 1918 után a románok számára elvesztette minden vonzerejét”.³⁹ Ilyen árnyalásra való alkalmatlansággal vegyülő tárgyi tájékozatlanság kivételesen érhető tetten a német Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányokban. Az általa sugallt fő problémát, az államalkotókból nemzeti kisebbségekké vált csoportok *békétlenkedését* más szerzők éppenséggel átgondoltan, ám a magyar kutatásától merőben eltérő szemléletben firtatják azáltal, hogy a két világháború közötti térség interetnikai kapcsolattörténeteiben a többségiek kínálta, de a kisebbségiek által fel nem ismert közös kibontakozási lehetőségeket vélnék felfedezni. A más kultúrájú csoportok elhelyezkedését a nemzetállami keretekben elsődlegesen társadalmi síkon szemlélik, ezért inkább etnikai öntudatuk belülről gerjesztett túlméretezésére kíváncsiak, kevésbé befogadásuk külső, politikai-jogi akadályoztatására. Következésképp *integrációjuk elszalasztott esélyeit* feltételezik⁴⁰ olyan folyamatokban, amelyekben a többség és a kisebbség kölcsönös viszonyulásának mind társadalmi, mind politikai-jogi tényezőinek az elemzésével az *asszimiláció elutasított követelését* kellene megállapítani.

A német nyelvű szakirodalom az imént vázolt társadalom- és irodalomtörténeti beszűkülés Erdélyre vonatkoztatott bírálatának az értelmében⁴¹ legújabbban megnövelt figyelmet szentel a politikai jellegű és kiegyezésre törekvő erdélyiségnek, amely a húszas évek

39 Schaser: *Trans(s)ilvanizmus*.

40 Jellemző módon pl. Calic: *Zur Sozialgeschichte*; Seewann: *Ungarische und deutsche Minderheiten*.

41 K. Lengyel: *Siebenbürgische Grenzgänger*, 155–158; Uő: *Siebenbürgischer Regionalismus*, 90–91. Esettanulmányként uő: *Grundlinien*.

elejétől úgy vállalta a román és a magyar államérdek közötti ellentét hatására az egyensúly- és egyezségkeresés követelményét, hogy közben meghatározta az erdélyi magyar irodalom helikoni intézményesülését is. Török Zsuzsanna ilyen nézőpontú dolgozata egy marburgi tanulmánygyűjteményben⁴² nem az első és egyetlen fogódzó, amelytől nemzetközi szakmai fórumokon folytatható a transzszilvanizmus bevonultatása a Habsburg Birodalom és a cári Oroszország romjain szerveződő nemzetállamok vitatott önigazolásainak a témakörébe. Ebben Erdély más *kis* vagy *köztes* térséggel együtt 1918-tól 1940-ig alternatív rendezések kísérleti terepe,⁴³ a társadalmi-politikai vetületben ható területi öntudatok államközi összehasonlításának egyik támpontja.⁴⁴ A régió ilyen felértékelődése azért is figyelemre méltó, mert a regionalizmus-kutatás húsz évvel ezelőtt elsősorban a második világháború utáni Nyugat-Európával foglalkozott.⁴⁵

4.

A kisebbségi *békétlenkedés* feltételezése érdekes párhuzamba állítja a német és a román kutatás egy-egy irányát. A közelmúlt román történet- és politikatudományi irodalma vagy egyetértően nyugtázta, illetve használta némely eseménysorozat alátámasztására a müncheni transzszilvanizmus-elemzést,⁴⁶ vagy nem vett róla tudomást, mivel egyrészt csak az erdélyi román regionalizmus érdekelte⁴⁷ – amint ennek korabeli képviselői is a maguk mozgal-

42 Török: *Transylvaniam*.

43 Szász Z.: *Die ungarischen Siebenbürgen-Pläne*, 113-114.

44 Haslinger: *Nationalismus und Regionalismus*, 272; Ther: *Einleitung*, XX.

45 A magyar is, amelyet Joó Rudolf neve jóformán egyedül fémjelzett, pl. Joó: *Etnikumok*. Korabeli jellegzetes tanulmánygyűjtemény a német nyelvterületről: *Regionalismus*.

46 Báthory: [Recenzió]; Iancu: *The Ruling Council*, 27-28; Leuştean: *România, Ungaria și Tratatul*, 25-26.

47 Livezeanu: *Cultural Politics*.

mával törődtek. Másrészt, szintén a két világháború közötti román politikai publicisztika nyomdokain a magyar hatalomvágy egyik eszközének bélyegezte a transzszilvanizmust.⁴⁸ Ezzel elfedte a román esszéirodalom azon vonulatát, amely ritkán ugyan, de csakúgy jó nyolc évtizede visszatérően kedvező kisugárzást tulajdonít neki mind a regionális magyar kultúra, mind a román-magyar irodalmi érintkezések és egymásrahatások történetében.⁴⁹

A ma általánosnak látszó román tudományos nézet táptalaja az a felfogás, hogy Nagy-Románia az önrendelkezési jog alkalmazása folytán alakult meg,⁵⁰ miután az Erdélyt 1918 őszén megszálló román hadsereg végigküzdötte harcát a régió „felszabadításáért”.⁵¹ És mivel az erdélyi nemzeti kisebbségek ezt követően „jogok és kiváltságok” birtokába jutottak, helyzetüket csakis az állambomlasztás szándékával sérelmezheték.⁵² Az Erdély elcsatolása miatt elégedetlenkedő erdélyi magyarok nem a maguk önrendelkezési jogának a megsértését kívánták ellensúlyozni önkormányzati terveikkel, hanem a románokét vonták kétségbe. Így vélekedik még az a szerző is, aki megjegyzi, hogy Magyarország Párizsban éppenséggel nem rendelkezett önmagáról, a rá vonatkozó békét tehát „töredékes módon” kötötték meg.⁵³ Bár Lucian Leuştean nem nevezi nevén a transzszilvanizmust, megismétli több kisebbség- és rendszertörténeti ismervét, amikor a húszas évek román-magyar kapcsolatait a nagyromán államszervezést nemzeti és társadalmi sikon megterhelő kettős vizsály értelmezési keretébe illeszti. A Iași-i történész a többség szociális kisebbségrendéségi

48 Calafeteanu: *Revizionismul*, 50-77. Az egyik régi minta Gociman: *România*, 143-145.

49 Balota: *Scriitori*; Chinezu: *Aspecte*; Todor: *Confluente*; Zaci: *Ca o imensă scenă*. Chinezu a sort 1930-ban nyitó műve 1997-ben megjelent angolul, tartalmaz előszóval.

50 Dascălu: *Nici pace, nici război*, 370-377.

51 Preda: *În apărarea României Mari*, 124.

52 Pană: *Minoritățile*.

53 Leuştean: *România, Ungaria și Tratatul*, 184.

érzésből táplált küzdelmét a gazdasági és kulturális vezérszerepért, a román lakosság felemelkedését célzó erdélyi városfejlesztést, a regátellenes erdélyi politikai koalíció és önállósulás meghiúsítását, valamint a közigazgatás központosítását az összállam javát szolgáló intézkedéseként könyveli el, és nem lát bennük tervszerűen következetes magyarellenességet.⁵⁴

A bukaresti nemzetiségpolitika átgondoltságát és folyamatoságát bizonyára lehet különbözőképpen megítélni – nem utolsósorban a források eredetétől függően.⁵⁵ Kérdés azonban, hogy a magyar kisebbségpolitika részéről miért ne volna vitatható az állítólagos elrendelt és egynemű Románia-ellenesség. Leuştean ugyanis e tekintetben nem mérlegel. Kijelenti, hogy a „magyarok Nagy-Romániában [...] nem ismerték el” az 1918. december 1-i Gyulafehérvári Határozatokat. Ebben a magatartásban a „románok annak egyértelmű bizonyítékát látták, hogy az erdélyi magyarok elejétől fogva egy ellenséges érzületű etnikai csoportot képeznek”, és ezért a „provincia románosítását minden eszközzel meg akarják akadályozni”.⁵⁶ Az Országos Magyar Párt a kölcsönös idegenkedést fűtötte, mivel „elejétől fogva *maximális* követelésekkel”, például a „magyar nemzeti autonómia” és „önrendelkezés” programpontjaival „ellentmondott a román állam nemzeti érdekének és szuverenitásának”. Vezetésével az „etnikai magyarok *gyakorlatilag* elutasították Románia létét”. E kijelentés magyarázata inkább kiteljesíti, mint enyhíti a történeti képzavart, arról kívánván meggyőzni az olvasót, hogy a magyar kisebbség pártja az 1922-es „megalapítása utáni első szakaszában [...] mindent követelt abból, amit követelhetett, de nem abból, amit követelni

54 Leuştean: *Rumänische Mehrheit*, 103–107.

55 Leuştean itt idézett munkáinak a dokumentációját zömmel a bukaresti külügyminisztériumi levéltárból gyűjtötte össze. Válogatások a témánkban hasznosításra váró román kormányzati forrásokból: *Minoritățile naționale din România 1918–1925, 1925–1931, 1931–1938*.

56 Leuştean: *Rumänische Mehrheit*, 100.

szeretett volna. Nevezetesen azért, mert törvényesen nem követelhetette a Magyarországgal való egyesülést, *kérései teljesítésének valójában egyedüli módozatát*”.⁵⁷

Leuştean jól érzékeli a kisebbségpolitikai stratégia nemzeti töltetét és kényszerű önmegtartóztatását, ám összekeveri időszerű és bizonyítható rendeltetését távlatos, de csak feltételezhető céljával. Maximálisnak nevezi a kismagyar útra térítő, tehát valójában minimális programot, és egyértelműen gyakorlatinak ennek pusztán elvi, ráadásul többféle fenntartását a román államisággal szemben. Elhallgatja – vagy nem tudja –, hogy a politikai erdélyiség csak a trianoni békeszerződés átfogó szentesítéséig helyezkedett szembe a Gyulafehérvári Határozatokkal – vagyis addig, amíg azokat a nemzetközi jog el nem ismerte –, azután pedig éppenséggel velük is érvelt az önkormányzatiság regionális megvalósításáért. Ezért nem méri fel, hogy a tárgyalt évtizedben nem Nagy-Románia feldarabolására, hanem egységesítő és központosító rendszerének az átalakítására törekedett. Tehát hogy már akkor teljesült volna fő kívánsága, ha az állam, amelyet megalakulásáig valóban nem óhajtott elfogadni, hajlandó önmagát föderalizálni vagy decentralizálni. Ennél az elszalasztott eséllynél akkor is érdemes elidőzni az e kötet összegzésében elmondottakat felülvizsgáló oknyomozásokkal, ha a transzszilvanizmusban elért, valamelyik változatban, a magyar nemzet újraegyesítésének távlati célja vagy reménye is.

5.

E szemle magyar tételeit válogatva fölelevenedik egy régi álprobléma. A szakirodalom helyenként még mindig szerepzavarban szenved. Azt hiszi, hogy egyetlen képletben kell meghatároznia a transzszilvanizmust. Mivel erre képtelen, magyarázatul az eszme

57 Leuştean: *România și Ungaria*, 135. Kiemelés K. L. Zs.

képlékenységet bizonygatja. A téves előfeltevéséből kinyíló kör csapdaszerűen bezárul: a definíció kényszere a definiálhatatlanság képzetét váltja ki, amelyben három évtizede ama képlékenység védőszárnya alá húzódik a tetszőleges értelmezés.

Menet közben megfogalmazott⁵⁸ és ebben a könyvben is gyakorolt bírálata szerint a transzszilvanizmust nem egy minden tulajdonságát lefedő képletben, hanem alkati összetevőiben kell megragadni. Definíciója ilyen értelemben: tipologizálásával lehetséges. Megértéséhez gondolati tartalmainak körülhatárolására és súlypontozására van szükség. Ha egykori tág fogalmiságából kibontjuk azt a célrendszert, amely magába olvasztotta az alkalmasint különböző címszavakba bújtatott, tárgyi vonatokat és műfajokat váltogató fő kifejeződéseit, akkor fölösleges magyarázkodni azért, hogy utólag nem idomítható merev alakiségbe. A húszas évek viszonylatában annál fontosabb kideríteni, hogy jelentéselemei olyannyira szerteágazók voltak-e, hogy változatait ne lehessen visszavezetni ugyanazon koncepcionális alapra?

Vallasek Júlia egyetértően idézi az *autonómia* átfogó irányelvét nyomatékosító müncheni javaslatot egy föderalisztikus és egy decentralisztikus transzszilvanizmus megkülönböztetésére. Egy másik szempontú különválasztást mégis célszerűbbnek vél, mégpedig az „esztétikai kánont előíró és működtető” és a „politikai ideológiaként működő” transzszilvanizmus között.⁵⁹ Ezzel átvált arra a síkra, amelyen az erdélyiséget szépírók, főleg költők műveként a meghatározhatatlanságba bocsátja. A kolozsvári irodalomtörténész Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok*-jára hivatkozva megjegyzi, hogy tudományszaka e tárgyat „hajlamos úgy tekinteni, mint az erdélyi magyar értelmiség belső ügyét, egy olyan jelenséget, amit kizárólag írók, gondolkodók találtak ki, és éppen ezért

58 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 20–29, 399–406.

59 Vallasek: *Elváltozott világ*, 32.

vajmi kevés köze volt (lehetett) a valósághoz”.⁶⁰ E merész mondat súlyos következménye, hogy a második részébe foglalt kijelentések igazolását indítja el, ahelyett, hogy a belőle felvetődő probléma boncolgatására bátorítana. Vallasek az 1940 és 1944 közötti erdélyi magyar irodalomról és, arányosan, két évtizedes előzményeiről szóló doktori értekezésének idevonatkozó fejezetében nem kérdi, hogy írók és gondolkodók miképpen viszonyultak egymáshoz – esetleg önmaguk másik énjéhez, ha az író egyben gondolkodó, a gondolkodó pedig jó tollú is volt. Azt sem feszegeti, hogy a természetesnek sugallt írói-gondolkodói képzelgésekben milyen szerepet játszott a korszak és térség átélt valósága. A húszas és harmincas évek erdélyiségéről időbeli és tárgyköri árnyalás nélkül ő is ezt állítja: „Radikálisan fogalmazva: transzszilvanizmus nincs, csupán különböző szerzők által megfogalmazott transzszilvanizmusok léteznek.”⁶¹ Ebből a látületről nem kevésbé szélsőségesen vonja le a tanulságot valamennyi érdekelt szakágazat számára: minthogy „nem lehet adekvát definíciókat számon kérni a transzszilvanizmus művelőitől, az ideológia képlékenységének köszönhetően az utókor sem alkalmas erre”.⁶²

E viszonylagossági elmélet öreg gyökerekből táplálkozik, amint meghaladásának a kísérlete is. Amikor Tamási Áron 1929-ben megfestette a transzszilvanizmus egyik manapság leggyakrabban felmutatott⁶³ önarcképét, bevallotta, hogy nem tudja „érthető módon nevének nevezni ezt a fogalmat”. Majd író létére pontosított: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata.”⁶⁴ Kevésbé ismert, hogy Jancsó Benedek, a budapesti kormány erdélyi és romániai kérdésekben különösen bennfentes magyarságpolitikai

60 Uo. 31.

61 Uo. Ugyanígy állítja pl. Tóth: *Dicsőséges kudarcaink*, 193–194, hogy „ahány ideológusa akadt, annyiféle változat különböztethető meg”.

62 Vallasek: *Elváltozott világ*, 41.

63 Pl. Bárdi: *A romániai magyarság*, 54; Fábrián: *A megmaradás*, 206.

64 Tamási: „Azok a baloldali erdélyi titánok”, 71.

tanácsadója⁶⁵ ugyanezt a felfogást a következő aforizmaszerű szavakkal írta körül 1928-ban: „[...] »magyarországi magyarok nem lehetünk, románok lenni nem akarunk, erdélyi magyarok leszünk!« – Ez a trianoni Magyarország határain innen és túl annyit emlegetett transzilvanizmus lényege.”⁶⁶

Feltűnő, hogy Vallasek nem – az itt csak két példával jelzett – lényegkereső mérlegelés nyomvonalára áll, hanem a híres *Jelszó és mítosz* vitához kapcsolódik. Még érdekesebb, hogy beindítója, Szemlér Ferenc alaptételével azonosul. A tárgyi jelentéktelenségig mitizált, megszámlálhatatlanul sokarcú transzszilvanizmus bírálatainak⁶⁷ a hatása alá kerülve mintegy felrója az egyik 1937-es fő címettnak, Kós Károlynak, hogy védekezésül „egyszerűen megismétli már korábról ismert körkörös érvelését”.⁶⁸ Ez igaz – de ettől még hiteles lehetett ellenvetése, a maga mércéje szerint. Vallasek előző fejezetében méltán tulajdonít az 1921-es *Kiáltó szó* című három részes röpiratnak kulcsszerepet az erdélyiség megalapozásában. De elakad annak első, kósi esszéjében, ráadásul nem értékeli abban a társadalompolitikai közegben, amelyben íródott és amelyhez szólt.⁶⁹ Máskülönben megállapíthatna volna, hogy Szemlér egy olyan tényyszerűséget hiányolt a korai húszas évek erdélyi magyar politikai eszmeiségében – hangsúlyozva az egyenrangú nemzeti alegységek összerdélyi együttműködésének benne meghúzódott óhaját⁷⁰ –, amelyet a nemzeti önkormányzatokra tagolódóan autonóm Erdély víziója nem is nyújthatott. Kós válasszában a megkérdőjelezett ideológia természetes, de kezelhető fogalmi pontatlanságait vállalva viszont célzott a területi önálló-

65 Tevékenységéhez ld. újabban Bárdi: *Az ismeretlen vízművészet*, 157.

66 Jancsó: *Van-e szakadás*, 290.

67 Szemlér: *Jelszó*. Vö. pl.: „Az az érzésünk, hogy a transzilvanizmus minden íróban vagy gondolkodóban más és más alakot öltött, s más és más módon igyekezett létezésének tanújelét adni.” Uo. 159.

68 Vallasek: *Elváltozott világ*, 40.

69 Uo. 26–30.

70 Szemlér: *Jelszó*, 167.

ságra hajtó transzszilvanizmusra.⁷¹ Vagyis egy olyan áramlatra, amely nem egy létező állapotot akart leírni, hanem egy elképzeltet kívánt megteremteni. Azt, hogy mítoszt kergetett-e, nem tudományos szabatosága, hanem politikai hatékonysága döntötte el. És mivel az utóbbi: tulajdonképpeni vizsgáján megbukott, nem tudhatjuk, hogy Szemlér egy már létező erdélyi föderáció polgáraként is előállt-e volna bírálatával? De annyi gyanítható, hogy a *Jelszó és mítosz* vita hasonszórú résztvevői sem sorolták magukat egy ilyen regionális államalakulat ádáz ellenfelei közé. Ezért az is feltételezhető, hogy a transzszilvanizmust nem – vagy nemcsak – azért utasították vissza, mert egy *évtizeddel korábban* nem vált zárt koncepcióvá, hanem azért is, mert a *maguk idejéig* nem valósult meg egyik célja sem – netán főleg emiatt. Maga Szemlér utalt vitaindítójában az ideológia elméleti alapjára, amelyen az első világháborút követően nem koncepciótlanságból, hanem politikai okokból szaporodtak el irodalmi megnyilatkozásai,⁷² de amelyen így sem gyengíthette a korviszonyok ellenhatását. Következésképpen „a kezdeti lendület és lelkesültség felismerhetetlenné tette” híveinek „azt az egyszerű és *ma már* vitathatatlan valóságot, hogy egy jelszót hangoztattak, egy mítoszt hirdettek”.⁷³

Ha tehát egy irodalomtörténész ehhez az ankéhoz folyamodik értelmezési segítségért, akkor már csak az imént idézett két eredeti kulcsszöveg alapján fel kell tennie magának a kérdést: indokolt-e a két világháború közötti korszakban úgy szétválasztani a politikai és az irodalmi transzszilvanizmust, hogy az utóbbi fennhatósága alatt általános meghatározhatatlanságra ítéltesse az ideológiát? Kimutatható-e, hogy az irodalmi transzszilvanizmus a nyelvi és műfaji kifejezőmódjain kívül alapvető célokban is eltért

71 Kós: *Jelszó*, 206.

72 Szemlér: *Jelszó*, 156–157.

73 Uo. 159. Kiemelés K. L. Zs.

a politikaitól,⁷⁴ és ezért elkülönítve, mintegy öntörvényűsítve vizsgálendő? Nem helyesebb-e a két pályát változatos kereszteződéseiben, széles társadalmpolitikai-államjogi összefüggéseiben és mind belső, mind külső tényezőktől alakított szakaszaiban vizsgálni? Az egész korszak folyamatainak a megítélésében nem a második évtized, hanem az első a viszonyítási alap, de korántsem pusztán a természetes sorrendiség okán, hanem a transzszilvanista eszme fennebb jelzett tárgyasításának az igénye miatt. Ha pedig beleolvassunk a kulturális élet személyiségeinek korabeli levélváltásaiba – az újabban kiadottak közül például Benedek Elekébe, Kós Károlyéba és Molter Károlyéba⁷⁵ –, akkor megbizonyosodhatunk afelől, hogy az erdélyi magyar irodalom és kisebbségpolitika a húszas években megannyi el nem metszhető szálon érintkezett egymással. Mi szól az ellen, hogy a mai irodalomtörténészek legalább olyan mértékben járjanak át társadalmpolitikai tárgykörökbe, mint az egykori irodalmi transzszilvanisták tették? E kérdéshez remélhetőleg hozzászól majd a szépírók világában otthonosan mozgó Láng Gusztáv is, aki műelemzéseinek eredményeit eddig igen takarékosan és lebegtetve, többnyire interjúkban és előadásokban osztotta meg az évek óta készülő transzszilvanizmus-könyvét várókkal.⁷⁶ Mindenesetre a *Jelszó és mítosz* vita nemrég közzétett anyagának⁷⁷ leendő értékelője akkor lesz körültekintő, ha a hozzászólásokban kevésbé azt keresi, ami ma

74 Amint Láng Gusztáv véli is, meg nem is: „[...] a transzszilvanizmussal mint írói és költői világgéppel foglalkozom, ami sok tekintetben különbözik, mondjuk, a politikai transzszilvanizmustól. De természetesen össze is függ vele, vagy a kettő (irodalom és politika) kölcsönhatásáról is beszélhetünk.” Láng – Demény: *A transzszilvanizmus*, 69.

75 *Benedek Elek irodalmi levelezése*, IV; *Kós Károly levelezése*; *Molter Károly levelezése*.

76 Láng – Balázs: *Vissza a Forrásokhoz*, 14; Láng – Demény: *A transzszilvanizmus*, 70; Láng – Boka – Filep: *Az „erkölcsi ellenzék”*, 55–57, 60–62; Láng: *Expanzív erdélyiség*.

77 *Jelszó és mítosz*.

jóváhagyható vagy nehezményezhető,⁷⁸ mint inkább azt, ami szerzőiket a harmincas évek második felében, másfél évtizedes előzmények után kiábrándította az őket körülvevő valóságból.

6.

Ha a definiálhatatlanság hangoztatása a kulturális, társadalmi és politikai környezetüktől elzárt szövegekbe kapaszkodó irodalomtörténeti transzszilvanizmus-értelmezés önfenntartó eszköze – amint az erdélyi szász szakirodalomban is fellelhető példa sejteti⁷⁹ –, akkor Nagy György munkássága a szabályt megerősítő kivételek tárháza.

A kolozsvári szakíró dicséretesen széles társadalomtörténeti korpáival tagadta a transzszilvanizmus elméleti vonásait. A romániai kutatás, amelynek ő volt az egyik megalapozója a hetvenes években, akkoriban úgy fogalmazhatott meg érdemleges mondanivalót tárgyaról, hogy képlékenyítette. Azt mondta el az eszméről, amit tudománypolitikai kötöttségeiben nyilvánosan közzölhetett: a benne kétségtelenül megállapítható Erdély iránti hűséget és a román–magyar megbékélés óhaját. És átsiklott azon tartozékain, amelyekről hallgatnia kellett: a román állampolgári megbízhatóság és az interetnikai együttműködés felajánlásának a kisebbségjogi és régiópolitikai feltételein – vagyis a transzszilvanizmust tárgyasító elemeken.⁸⁰

Élő párbeszéd minderről, sajnos, már nem folytatható. Tulajdonképpen be sem indult, noha németül és magyarul is volt rá

78 Bár Pomogáts, az anyag összegyűjtője, a kötet általános bevezetőjében megjegyzi, hogy a „vita története jószerivel feldolgozatlan”, a dokumentumrész elé iktatott jegyzetében máris állást foglal: „Több mint hat évtizeddel a lezajlott vita után nem fogadhatjuk el teljesen [...] egyik vitafélnek az álláspontját sem.” (*Jelszó és mítosz*, 13, 106.)

79 Vö. Wittstock: *Über den Transsilvanismus*, 10–12.

80 Nagy korai munkáiról, kutatástörténeti és tudománypolitikai környezetükről K. Lengyel: *Auf der Suche*, 14–20, 25–29.

ajánlat.⁸¹ Nagy a kilencvenes években fokozott határozottsággal állt ki régi tétele mellett, amelynek ellentmondott másik kedvelt állítása a baloldali erdélyiség aktivizmusáról.⁸² Hiszen a polgári radikális transzszilvanizmus azért jelentkezett olyan tettekkésznek, amilyenek – helytállóan – eseteli, mivel az 1920 őszétől néhány hónap alatt elkészült és nyilvánosan először a *Kiáltó szó* három dolgozatában vázolt önkormányzati koncepciójára támaszkodhatott. Nagy utolsó tanulmányában az illető munkálatokból nem az állam- és jogelméleti állásfoglalásokat, hanem a Magyar Néppárt és a Magyar Szövetség kezdődő szervezkedéseit érintő – és a röpiratban szintén meghúzódo – világnézeti üzenetet emelte ki ahhoz, hogy a programalkotó progresszívekkel elmarasztalhassa a konzervatívokat a „sértődött-makacs félrehúzódo, a csüggeteg-dacos hallgatás és az ábrándozó-imádságos csodavárás”⁸³ hibájában. Tette ezt annak ellenére, hogy az imént jelzett szakmai párbeszédajánlatokból tudva tudhatta: a baloldalhoz sorolt szereplői is közjogi felfogásban próbáltak cselekedni Magyarország területi egységéért, azaz maguk is passzívan viszonyultak a nagyromán államhoz annak nemzetközi hatályú megalakulásáig. Az erdélyi magyar autonómia-tervezések éppen azért kezdődtek meg, hogy a transzszilvanista aktivitás átfordult a nagymagyar érdekkörből Nagy-Románia megkerülhetetlen valóságába. Nagy posztumusz írásában lerövidítette ezt a folyamatot: onnan indította, ahonnan már a román állam talaján zajlott. Nem értékelte sem közvetlen előfutamat, sem történeti előzményeit. Így lemondott arról a lehetőségről, hogy a transzszilvanizmus e döntő irányvál-

81 Uo.; Uő: *Kulturális kapcsolatok*; Uő: *Kös* (utóbbi kettő ebben a kötetben).

82 Nagy Gy.: *A kisebbségi helytállástól*; Uő: *A Kiáltó szó*.

83 Nagy Gy.: *A Kiáltó szó*, 80. Másutt sem fogalmazta meg szenvtelenebbül a „gyermeteg önáltatás”, a „közjogi megrögzöttség” (uo. 80) vádját: „Passzív rezisztenciának» neveztek, s a hősiesség nimbuszával vették körül a nem-cselekvés gyakorlatát, ám valójában nem volt az egyéb, mint tompa csüggetegség és önáltató álomhüvelyezés.” Uő: *Korszerűtlen példázat*, 68.

tását a mérvadó körülmények átalakulásából magyarázza, tehát a kortársak önvizsgálataira kihegyezett ideológiakritikai módszerrel értesse meg. Eszmetörténetének alakjait inkább maga minősítette: dicsérte vagy elítélte – attól függően, hogy előre látták-e azt, ami később következett be.⁸⁴

7.

A transzszilvanizmus 1918–1920 körül bekövetkezett irányváltásából előhozakodik eredetének a kérdése: hol és miként terült el a forrásvidéke?

„Az új világ óriási energiákat is felszabadított”, kezdődik napjaink magyar szakirodalmának egyik válasza, „a történelmi kihívásra új erők hadba állításával válaszolt a tágan értelmezett erdélyi magyarság.”⁸⁵ E mondat szerzője tévesen beszél *új erőkről*, hiszen a politikai és kulturális elit például az e kötetben is

84 Nagy Gy.: *A Kiáltó szó*ójában a helyes, de el nem mélyített meglátások és mind a magyar kisebbség, mind a romániai rendszertörténetből kiragadott, ám mégis felnagyított megnyilvánulások fölötti méltatlankodások oly sűrű egyvelegét hagyta ránk, hogy kritikai átvilágításából külön tanulmány kerekedne ki. Ehelyütt csak forrás- és irodalomkezelése sajnálatos nagyvonalúságának egyik példájára van tér utalni általában a *Kiáltó szó*-val, különösen pedig két szerzőjével kapcsolatban. A röpiratot „eleddig még nemigen elemezte senki”, írta Nagy két irodalmi hivatkozásából kiteszően 1995-ben vagy azután keletkezett, halála óta eddig három kiadást megért dolgozatában (uo. 105). „[...] Zágoni Istvánról és Paál Árpádról, illetve a röpirat általuk jegyzett szegmentumairól még elvéve se esett eleddig a történeti elemzésekben szó. [...] Különösen Zágoni István szövegrészének a mellőzését érezzük az eddigi elemzésekben furcsának és méltánytalannak.” (Uo. 90–91). E tájékozatlansághoz (ld. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 167–191, 198–212, 291) felszínesség társult Paál szemléleti fejlődésének a leírásában, ahol úgy ejt szót hagyatékáról és ennek egyik korai részleges feldolgozásáról (Nagy Gy.: *A Kiáltó szó*, 399; K. Lengyel: *Az elnapolt alternatíva [ebben a kötetben]* említésével), hogy közben a hagyatékából egyetlenegy darabot sem értékel, a megadott feldolgozás eredményét pedig elhallgatja (Nagy Gy.: *A Kiáltó szó*, 96–112). Többségükben összegyűjtött transzszilvanizmus-tanulmányainak (Uő: *Eszmék*) a figyelmes és elfogulatlan újraolvasása nem csorbítaná, hanem méltányolná Nagy munkásságának az értékét.

85 Szabó: *Előszó*, 10.

megszólaltatott Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Paál Árpád és Szentimrei Jenő módjára már a tízes években jelen volt a közéletben. Mégis érdemes tovább olvasni Szabó Zsolt hangulatjelentését, amelyben az általánossá hangsúlyozott újszerűség aztán betagoódik egy bizonyos folyamatosságba: „Az új helyzet diktálta új feladatokhoz való magatartásformákat kellett megtalálnia [az erdélyi magyarságnak, K. L. Zs.], és kiküszöbölnie azokat, amelyek hasznavehetetleneknek bizonyultak. E lelki-szellemi újraformálódási folyamatban kerül előtérbe a sajátos erdélyi művelődési-irodalmi hagyomány, amely művészi hitvallásból a megmaradást segítő politikai ideológiává vált. Ezt nevezték erdélyi tudatnak, erdélyiségnek, idegen eredetű, archaizáló szóval: transzszilvanizmusnak.”⁸⁶ Az *újraformálódás* szó értelemszerűen helyesbíti az előbbi tévedést, egy korábbi tevékenységre utalva, amely művészien értekesített egy még régebbi hagyományt: „Alapja egyfajta regionális öntudat, amely a magyar államiséget a középkor folyamán tovább éltető erdélyi fejedelemség történelmi hagyományaiban gyökerezett, ugyanakkor a Krizától gyűjtött Vadrózsákon, a vallás- és lelkiismereti szabadságot világviszonylatban elsőnek hirdető Dávid Ferencen, vagy a legrangosabb irodalmi hagyományt jelentő Heltai Gáspáron, Apáczai Csere Jánoson, Mikes Kelemenen és Kemény Zsigmondon át Petelei Istvánig és Tolnai Lajosig szinte mindenkit számba vettek.”⁸⁷ E művelődéstörténeti gyökereztetés előnye, hogy sok szálon gyűjtöget, hátránya, hogy nem teremt rendet a hatások tömkelegében. Mivel egybemossa ama eszmei területiség régió- és ideológiatörténeti síkjait, figyelmen kívül hagyja azt a már tisztázott⁸⁸ körülményt, hogy az erdélyi fejlődés múltja érvelési mintát kínált, az oszt-rák-magyar kiegészítés kora pedig okot ennek bevetéséhez. A

86 Uo. 10–11.

87 Uo. 11.

88 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 9–21.

megörököltnek vélt önállósági tudat felélesztésének az indítékai a kettős monarchia magyar birodalomrészének a központosításában rejlettek. Legújabb történettudományi értekezések⁸⁹ megerősítik, hogy a 20. századi transzszilvanizmus eredetét a román és szász nemzetiségi érdekektől tarkított régiópolitikai mezőnyben kell kijelölni.

Az első transzszilvanista nemzedék mérvadó képviselői az Erdélyi Fejedelemséget a kisállamiság történeti példájaként kezelték, míg a maguk színrelépését a késői Magyar Királyságban mozgalmuk nyitányaként fogták fel. Kós Károly pályafutása beszédes bizonyíték erre, és egyik legjobb ismerője, Benkő Samu, egyet is ért a legkorábbi feltérképezés dualizmus kori behatárolásával. A kezdetek tárgyköréről azonban Szabó Zsolthoz hasonlóan vélekedik. Abból indul ki, hogy az „erdélyiség *politikai és esztétikai kategória*”, és „az idők folyamán mint *védekező*, még inkább mint *vigas* ideológia jött létre. Mindig a birtokon kívülinek volt érdeke az erdélyiségben megkapaszkodnia”.⁹⁰ A kolozsvári történész emiatt csak az első világháborút követő időszakra vonatkozóan ismeri el a jelenség politikai természetét: „A Kós Károly-i építészeti élmény 1918 után átalakul egy, az általános esztétikai szférán túlmutató politikai és közéleti mondanivalójú transzszilvanizmus-sá.”⁹¹

Értelmezési vita tárgya lehet, hogy a magyar területi egység elve és Erdélyben is megkísérelt gyakorlata *védekező* magatartást fejezett-e ki a trianoni békeszerződés aláírását és ratifikációit megelőzően. Ellenben kétségtelen, hogy az első világháború előtt *birtokon belüli*séget tükrözött, minthogy az erdélyiség a dualizmusban egy korszerűsítendő, de változatlanul nagyállami magyar

89 Ábrahám: *Román egyesületi élet*; Egry: *Regionális fejlesztés*.

90 Benkő: *Az erdélyiségtudat*, 12–13. Kiemelés az eredetiben. Ugyanígy Benkő – Bundula: *A belső rendteremtés* [1996], 357.

91 Uo. 359. Ld. még úó: Kós Károly és az alku, 161; Uó: *Az erdélyiségtudat*, 13.

politika érdekében fogalmazta meg céljait. Ha eredeti közegét leszűkítjük az esztétikai töltetre, akkor homály borul a nagyromán állameszme magyar alternatíváira, amelyek bukásával sodródtak birtokon kívülre a transzszilvanisták. Ezen ellenopciók történetének egyik újólag ismertetett⁹² szakaszában az Apáthy István vezette kolozsvári Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság Jászi Oszkár „Keleti Svájc” koncepciójának a hullámhosszán a magyar államigazgatás nevében utasította vissza Erdély román katonai megszállását. Felszámolásával nem a művészeti transzszilvanizmus alakult át politikaivá, hanem a politikai transzszilvanizmus folytatódott a megváltozott államjogi helyzethez igazított szemléletben és célkitűzéssel.

8.

Az elmúlt jó másfél évtizedben egyre több lehetőség nyílt a transzszilvanizmus politikai pályájáról tájékoztató kútfők begyűjtésére, és terebélyesedett a kinyomtatott dokumentumanyag. E forráskutatás eredményeiről többszínű kép rajzolódik ki.

A korabeli iratok *értékelése* az erdélyiség pártpolitikai színterén a kisebbségi magyarok önszerveződésének a célját domborítja ki. E megközelítés az ideológiát nem belső fejlődésében, hanem mindenekelőtt társadalmi hatásaiban világítja meg. Lényegesebb tulajdonsága, hogy kiegészíti az ideológiakritikai módszert. Bárdi Nándor, fő budapesti pártolója, nem egy ízben jelzi – és azonos eseményláncre fűzött gondolataival tanúsítja⁹³ –, hogy jelen kötet egyes tanulmányaihoz és müncheni társkötetéhez kapcsolódva tárgyalja az Erdély valaminő önállóságát felvető államjogi és kisebbség- meg nemzetiségpolitikai nézeteket, amelyeket a transz-

szilvanizmus szerves tartozékainak tekint. A részletek sűrűjében eligazító nagyívű dolgozatainak további rokon vonása, hogy a két világháború közötti Erdély-koncepciókat nem szigetelik el a késő dualizmus kori erdélyi regionális mozgalmaktól, jellemzésükhöz pedig egy olyan tipológiát körvonalaznak, amely az autonómia-elméleteket mind területi vagy személyi rendezőelvük szerint, mind magyar, román vagy német eredetük háttérében rendszerezi, méltányos mértékű figyelmet szentelve a budapesti kormányzat határon túli magyarságpolitikájának.⁹⁴

Bárdi külön érdeme, hogy korábban legfeljebb elszórtan kivonatolt levéltári, hagyatéki és publicisztikai szövegek kritikai kiadásával szélesebb szakmai érdeklődést kelt a 20. század első felében Erdély-központúan készült magyar érdekképviseleti tervek, valamint műfajilag vagy tematikailag rokon román és német állásfoglalások iránt.⁹⁵ A párhuzamos területiségek összehasonlítása ma már nem különbség a magyar szakirodalomban, amint kitűnik például a román nemzettörténeten belüli regionális fejlődés- és törésvonalakat megrajzoló tanulmányokból.⁹⁶ Szűkebb témánkban François Bocholier jólesően tágitja a történeti látóhatárt és növeli a tárgyi problémaérzékenységet. Francia, magyar és román nyelvű dolgozataiban az erdélyi elitek nemzeti és regionális tudata egymás mellé vagy fölé rendeltségének változatait vizsgálja a történeti Magyarország dualista korszakától. A párizsi végzettségű történész is az autonómia gondolatkörében ragadja meg a transzszilvanizmust – kiemelve a húszas évek legelején kialakult föderaliztikus típusát –, politikai ideológiáját pedig a központosított

92 Mariska: *Apáthy*; Szarka: *Nationale Regionen*.

93 Vö. pl. az Országos Magyar Párt belpolitikai stratégiájához 1922 és 1928 között Bárdi: *Az ismeretlen vízmosság*, 154–191; K. Lengyel: *Auf der Suche*, 273–381.

94 Bárdi: *A romániai magyarság*, Uő: *Önszerveződés*; Uő: *A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok*; Uő: *Az ismeretlen vízmosság*; Uő: *A szupremácia*; Uő: *A Keleti Akció*.

95 Bárdi: *Javaslatok*; Uő: *Önszerveződés*; Uő: *Az erdélyi kérdés*; Uő: *Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek*; Uő: *Paál Árpád Székely Köztársaság terve*; Uő: *Az Erdélyi Párt*; Bárdi – Weber: *Kisebbségben*.

96 Ábrahám: *Erdélyi román regionalizmus*; Nagy R.: *Egység*.

államigazgatással ugyanott és ugyanakkor szembeszegülő többségi regionalizmushoz viszonyítja.⁹⁷ Az utóbbi kérdéskörtől lökést vár napjaink erdélyi történetírásának megújításához.⁹⁸

Hasonló továbblépés esélyeivel kecsegtetnek a magyar kisebbségi párttörténet írásos dokumentumai. *Kiadásuk* tulajdonképpen jó alkalom az örökhagyó intézmény ténykedéseivel közvetlenül összefüggő tudományos álláspontok akár megerősítő, akár cáfoló ellenőrzéséhez. Az 1993 óta ismerhető vélemény, miszerint a transzszilvanizmus 1922 után a romániai Országos Magyar Párt befolyási övezetében változott át második, kulturális és közigazgatási autonómiát szorgalmazó decentralisztikus alakjába,⁹⁹ eddig felemás fogadtatásban részesült. Fábíán Ernő 1999-ben találóan sűrítette az ideológia tartalmát egy mondatba: „Az erdélyiség lényege: az önkormányzatok”.¹⁰⁰ Ugyanakkor mégis kitért „a Magyar Párt ideológiájának és a transzszilvanizmusnak az azonosítása” elől, mivel „a párt inkább a konzervatív iránynak volt a követője”.¹⁰¹ Tényleg az volt, éppen akként idézhette elő a típusváltást, érvelt a müncheni monográfia, amelyben Tóth Sándor megjegyzése szerint „a helikoni évek erdélyi, baloldali magyar sajtójának vonulata, élén a Korunkkal, sajnos hiányzik”.¹⁰² Valójában nem hiányzik, csak nem akkora mértékben van jelen benne, amilyenben megjelenéséig szokás volt a transzszilvanizmust kizárólag baloldali jelenségként ábrázolni, meghaladását pedig a még balosabb Gaál Gábor-i *romániaiság* felé irányítani.¹⁰³ Tóth 1997-ben sajtó alá rendezett *korunkológiai* számvetésében igyekszik elszakadni e világnézeti és térbeli célzatosságtól – az, hogy átütőnek

97 Bocholier: *Elitele transilvane*, 119, 128, 131–132; Uő: *Iuliu Maniu*, 111–113.

98 Bocholier: *Reinnoirea*.

99 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 275–298.

100 Fábíán: *A megmaradás*, 227.

101 Uo. 206.

102 Tóth: *Dicsőséges kudaraink*, 243.

103 Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 15–16, 298–328.

nem nevezhető sikerrel,¹⁰⁴ most érdektelen ahhoz képest, hogy – Gáll Ernőhöz hasonlóan¹⁰⁵ – a polgári vonalon is fürkészni kezdte a transzszilvanista eszme szerkezeti módosulását. Csakhogy e nyitást tükröző 1999-es cikkében a bajorországi disszertáció említése ellenére az *Erdélyi Helikon* előidézte irodalmi fordulat okán elmélkedik az ideológia „színeváltozásáról” – legalább kimondva, hogy azelőtt „domináló politikai tartalma” volt.¹⁰⁶ Erre a megismételt alaphangra akár szimfónia is komponálható az *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez* című, 2003-ban beindult sorozat segítségével. Első kötete¹⁰⁷ felöleli a korai transzszilvanizmus közbülső, tehát a párt 1922-es és a helikoni folyóirat 1928-as megalapítása közötti szakaszát is, tüzetes értékelése azonban még várat magára, vagy nem zárult le. György Béla általánosan tájékoztató előszavában¹⁰⁸ és a párt belpolitikájáról meg belső ellenzékéről szóló közleményeiben fel sem veti az erdélyiség tipológiájának, vagyis alaki átstrukturálódásának a kérdését, mivel a pártnak nem eszme-, hanem intézménytörténetét írja.¹⁰⁹

A tétova forrásértékelés másfajta esetében a szövegkiadás előszava a probléma mélyére hatol ugyan, de átsiklik azokon a

104 Ld. főleg *Gaál Gábor Erdélyben* című fejezetét (Tóth: *Dicsőséges kudaraink*, 178–208), pl. tételeit a transzszilvanizmus irodalmi és politikailag csak baloldali jellegéről, valamint tárgyi megfoghatatlanságáról (uo. 192–194, 197–200), Gaálról, aki a „virtuális jobb erdélyiség pozíciójából” a „megbíralt tárgyon annak legigazibb eszményeit” kérte számon (uo. 193), Kós Károly 1912-ben megjelent, általa csak „közvetve, beszámolókból” ismert *Kalotaszeg* lapjáról, amelyet „tévedés” a „korai transzszilvanizmus előzményének tekinteni” (uo. 200). Az utóbbi véleménnyel szemben ld. K. Lengyel: *Kós (ebben a kötetben)*.

105 Aki már 1994-ben befogadta a két világháború közötti erdélyiség és romániaiság félrevezető összekapcsolásának a bírálatát: Gáll: *Erdélyiség – „romániaiság”*, hivatkozással K. Lengyel: *Kristóf (ebben a kötetben)* első közlésére.

106 Tóth: *A transzszilvanizmus színeváltozásáról*, 114.

107 *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*.

108 György: *A Magyar Párt*.

109 György: *Reformmozgalom*; Uő: *Hatalom*; Uő: *Magyar–német kisebbségi blokk*; Uő: *A romániai Országos Magyar Párt*.

tényeken és megállapításokon, amelyek megcáfolják saját fontos kijelentéseit. Kirívó példa erre Benedek Elek irodalmi levelezésének a zárókötetete. Közreadója – Nagy György modorában – szembeállítja „az új államiságba való aktív beilleszkedést” sürgető „polgári radikális értelmiség”-et az „öngyilkos passzív ellenállást” hirdető „konzervatív körök”-kel.¹¹⁰ Jelen tanulmánygyűjteményben és társkötetében¹¹¹ számos helyen ellenőrizhető, hogy az erdélyi magyar baloldal és jobboldal viszonyulását a megszülető Nagy-Romániához nem az *elutasító* passzivitás *helyeslő* aktivitással való ellenpontozása jellemezte, hanem az, hogy mindkét tábor ellenezte a Bukarestből irányított egységesítő központosítást. Valójában egyik sem fogadta el Nagy-Románia létrejöttét a trianoni magyar békeszerződés 1920 őszi budapesti és 1921 nyári nemzetközi ratifikációjáig. E külső feltételből okulva konzervatívok és progresszívek a passzív ellenállást nem aktív azonosulásra, hanem aktív ellenállásra változtatták. Belső vitáik nem magáról a közéleti megmozdulás szükségességéről, hanem – tárgyi lényegükben – főként taktikai eszközeiről és világnézeti-belpolitikai irányáról szóltak. Amint két kortárs új kiadásban hozzáférhető megfigyeléseiből is kiderül,¹¹² párhuzamosan kezdtek tevékeny és – nem utolsósorban személyi összefonódások révén – egymás között mind elvileg, mind gyakorlatilag egyeztetett vagy összehangolásra bocsátott kisebbségpolitikát folytatni.

110 Szabó: *Előszó*, 10. Érdekes, hogy a visszatekintő Kós Károly ugyanazon szavakkal bélyegezte meg a „magyar egyházak, mágnások és burzsoázia által inaugurált passzivitás öngyilkos” politikáját (Kós – Vita Zsigmond. Kolozsvár, 1966. április 9. In: *Kós Károly levelezése*, 610–611, itt 610. Kiemelés K. L. Zs.). Annak idején az ellenkezőjét vallotta az éppen idézett levelében érintett Magyar Szövetségről: „Összeállottunk hát, nem számoltgattuk egymást és nem akartunk megijedni az előttünk álló úttól; de mozogni kezdtük ezt a világba kidobott erdélyi magyar – és nem magyar, de erdélyi – glóbuszt. Nem egészen eredménytelenül! Mert megszületett a »Magyar Szövetség« és megszületett a magyar akarás és bátorság.” Kós – Áprily Lajos. Kolozsvár, 1921. október 5. Uo. 113–114, itt 114.

111 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 157–191.

112 Ligeti: *Egy röpirat*, 63; Mikó: *A magyar közélet*, 230–231.

Az itt szóban forgó dokumentumsorozat 2002-es negyedik kötete hasznos eligazító jelzéseket tartalmaz e mozzanathoz,¹¹³ és elosztatja azt a homályt, amelybe a cenzúra az 1979-es első kötet néhány fontos darabját nyilvánvalóan azért burkoltatta, mivel kiparancsolt részeikben a nagyromán politikai rendszert bírálták. Az előző fejezetben említett Szabó Zsolt elvülhetetlen érdeme, hogy e források gondját viselte letiltatásuk éveiben is. Éppen ezért meglepő, hogy sem bevezetőjében, sem pótlásjegyzékében nem értelmezi például azt a két levelet, amelynek ma már az olvasóközönség előtt is hiánytalanul ismert néhány sora megnevezi a föderalisztikus transzszilvanizmus legfontosabb általános célját. Kós Károly 1922 tavaszán, a maga módján megtapasztalt parlamenti választások után még azt hitte, hogy „Erdély problémája ma már annyira aktuális és fontos problémája Nagy-Romániának, hogy ennek valamilyen megoldása kikerülhetetlen”. Nyomban hozzátette, hogy ő melyik megoldásban reménykedett: „Az erdélyi románsággal ma egy táborban vagyunk és” – folytatódott annak idején az 1979-ben kipontoztatott részlet – „*hiszem, hogy nem sok idő múltán együtt megyünk velük a Regát ellen. Hogy mi lesz a vége? Bizonyára: Erdély, az igazi Erdély ősi problémájának megoldása. Hogy mikor? Az nem fontos.*”¹¹⁴ 1923 nyarán hasonlóan szövegezte – 1979-ben megfelelőképpen cenzúrázott – levelét tervezett *Kalákakalendárium*áról, amelynek egyik cikkében „jönne a jövő: a jövőendő Erdély – *ahogy előttünk lebeg: a három autonóm nemzet által alkotott autonóm Erdély (térképpel). Ez volna a politikai programunk!*”¹¹⁵

113 Vö. pl. Paál Árpád – Benedek Elek. Kolozsvár, 1921. szeptember 26. In: *Benedek Elek irodalmi levelezése*, IV, 19–21; Szentimrei Jenő – Benedek Elek. Kolozsvár, 1923. január 27. Uo. 72–74.

114 Kós – Benedek Elek. Kolozsvár, 1922. március 5. Uo. I, 42–45, itt 43. A gondolatjel utáni cenzúrázott rész uo. IV, 301. Kiemelés K. L. Zs.

115 Kós – Benedek Elek. Kolozsvár, 1923. augusztus 14. Uo. I, 161–163, itt 162. A gondolatjel utáni cenzúrázott rész uo. IV, 301. Kiemelés K. L. Zs.

Elgondolkodtató, hogy a szakirodalom a talán leggyakrabban méltatott transzszilvanista munkásságával kapcsolatban meg-megtorpan a beható forráselemzés feladata előtt. Benedek Elek idézett levelezőtársának az elmúlt években több szöveggyűjtemény állított szép emléket,¹¹⁶ amely alap kutatások görcsöve alatt tovább színeződhet. Időközben megjelent Kós levelezése is, amelynek első, 1908-tól 1977-ig vezetett kötetében sűrűn követik egymást a beszédesebbnél beszédesebb pillanat-, helyzet- és jövőképek az erdélyi gondolat kifejtésének és terjesztésének az oly egyéni és szövevényes kísérleteiből – valamint az életrajzhoz gazdag forráskritikai anyagot kínáló utólagos magyarázatai.¹¹⁷ A húszas évekbeli ideológia jelleg- és típusmeghatározásának a szempontjából különleges értékük, hogy megvilágítják a kulturális ténykedések rendeltetését azon „erdélyi politika” távlatában, amely „végső céljaul az autonóm nemzetek által alkotott autonóm Erdélyországot” vallotta.¹¹⁸ A transzszilvanizmus körüli mai magyar diskurzusok egyik fejszováltató tünete, hogy a Kós-levelek összegyűjtésében jeleskedő szerkesztő, Sas Péter művelődéstörténész bevezetője oldalakon át kimerül a szakmai közvéleményben elterjedt élet- és korrajzi általánosságok felsorolásában,¹¹⁹ míg Bíró Béla politológus egy hírlapi cikkben, közvetlen hivatkozás nélkül, két mondatral kiszűri a levelesláda egyik vastag kötegének a velejét: „A Kós Károly-i transzszilvanizmus gondolata lényegi aspektusaiban egy olyan többkultúrájú politikai közösség lehetőségét vetíti előre, melyben az egyes kulturális csoportok által képviselt értékpreferenciák is a politikai értékpreferenciákhoz hasonlóan alternálhatnak. Amikor az egyes kulturális közösségek tagjai »átszavazhat-

116 Kós Károly egyetemessége; Kós Károly emlékkönyv; Kós Károly emlékezete.

117 Kós Károly levelezése.

118 Az 1921 novemberében beindult *Vasárnap* hetilap „politikájá”-ról Kós – Áprily Lajos. Kolozsvár, 1921. október 5. In: Uo. 113–114, itt 114.

119 Sas: *Kós*.

nak», azaz képletesen és szó szerinti értelemben is átjárhatnak egymáshoz.”¹²⁰

Ez a kíváncsi egy másik forráscsoport tükrében még egy tanulságra enged következtetni, ezt viszont a föderalisztikus transzszilvanizmus társkereséseinek külkapcsolati szintjén. Döntő mozzanat, hogy erről a kiszemelt magyar személyiség egy ideig áthatott a kisebbségpolitika országon belüli érintkezéseire is. Jászi Oszkáról van szó, aki 1920-ban és 1923-ban Romániába utazott, hogy a magyar–román viszonyt és a magyar kisebbség helyzetét tanulmányozva hozzájáruljon mindkettő megjavításához, másrészt azért, hogy bukaresti kormányzati tényezők közreműködésével román útlevelet és beutazási okmányokat szerezzen egy amerikai előadókörúthoz. Két indítékára – és személyes óhajának teljesülésére – utalt már 1985-ben romániai naplójegyzetei töredékes kiadásának a gondozója.¹²¹ Mivel azonban Litván György az akkori szövegválogatást a közéleti célkitűzés szerint állította össze, csak az 1919-től 1923-ig terjedő, általa 2001-ben sajtó alá rendezett naplóból derül ki, hogy a kivándorlás gondolatán tépelődő, rendkívül ingatag lelkiállapotú bukott magyar nemzetiségügyi miniszter jóval nagyobb mértékben foglalkozott magánügyével,¹²² mint amennyit két látogatásának és egyidejű román, illetve romániai kapcsolatainak eddigi tudományos ismertetései láttatnak. Jelen sorok írójának e kötetben közölt illető tanulmánya és müncheni monográfiája,¹²³ valamint az utóbbira is hivatkozó legújabb életrajzi irodalom¹²⁴ a mostoha politikai és diplomáciai adottságokkal magyarázza Jászi közszereplésének kudarcát emigrációjának e

120 Bíró B.: *Kós*, 6.

121 Litván: *Jászi Oszkár romániai naplójegyzeteiből*, 1234–1235.

122 Ld. bejegyzéseit 1923. május 10. és augusztus 3. között: *Jászi Oszkár naplója*, 366–386.

123 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 222–232, 329–331.

124 Litván: *Oszkár Jászi's Danube Federation Theories*; Uő: *Jászi Oszkár* [2003], 213–235, 485–486; Uő: *Jászi Oszkár és a „jászizmus”*.

kezdeti szakaszában. Akkori személyes mindennapjainak immár teljesebb ismeretében felvetődik az új kérdés, hogy erőteljesen önérdékű közeledése román tárgyalófeleihez összhangban állott-e a progresszív transzszilvanisták vele szemben támasztott általános elvárásaival, és közrejátszott-e különösen abban, hogy nem támogatta az utóbbiak elképzelését Erdély svájciasításáról.¹²⁵

9.

A korai transzszilvanizmus a maga autonomista mércéje szerint egyszer módosított alakzatán: a területi vonzatú önállósodás vágyalmát a személyi elvű önkormányzat kívánalmára váltotta fel. E folyamatban játszódtak le a kisebbségpolitikai stratégia belső vitái, amelyekben az Országos Magyar Párt megőrizte a Romániában egyetlen és konzervatív irányú magyar pártképviselet szerepét. „Míg egyesek a kisebbségi életre próbáltak berendezkedni”, foglalja össze György Béla feltehetően a Reformcsoport indítékait, „a pártvezetést alkotó elit a várt revízióra próbálta megtartani a magyarságot. Ebben rejlett nézetkülönbségeik alapja.”¹²⁶

Bár az illető tanulmányban nem található bizonyíték arra, hogy a kisebbségi életre való berendezkedés és a revízióra várás *kizárták egymást*, az utóbbi célzat sejtetése figyelemre méltóan illeszkedik be egy már nem új,¹²⁷ de még jócskán vitatható probléma kutatási körébe. Ebben az erdélyi magyar, magyarországi és nemzetközi Erdély-koncepciók,¹²⁸ valamint a román államrendszer és a helyi

regionalizmus sajátosságait¹²⁹ szem előtt tartva egyrészt indokolt méltányosan átrajzolni az utólag irodalmiasított transzszilvanizmus fejlődéstörténetét korai szakaszától a második világháborút követő béketárgyalásokkal befejeződő, a szó historiográfiai értelmében vett utóéletéig, másrészt leszámolni azon elgondolással, hogy nemzeti háttér szerint tipologizálható, azaz hogy magyar, román és német alakokra bontható.¹³⁰

A transzszilvanizmus több volt, mint az *Erdélyi Helikon ideológiája*,¹³¹ mert nem pusztán a regionális magyar kultúrának, hanem magának a régióknak kereste a helyét a kelet-közép-európai térségben. Ezért célravezető lehet külföldi nyomait felkutatni a második világháború előtt, idején és végén a Duna-medencéről született diplomáciai és nem kormányzati területpolitikai rendezési tervekben is.¹³² És kevesebb volt egy erdélyi közakaratot fakasztó háromosztatú eszmeáramlatnál, mert helykeresését a trianoni békeszerződés magyar szemléletű feldolgozásának a szükséglete hajtotta. Ez a szerkezeti feltétel hiányzott a román és német erdélyiségből, amelyet ezért elég a *regionalizmus* elnevezéssel illetni. Van, hogy még ez a gyűjtőfogalom sem indokolt, vagy legalábbis erősen vitatható, mint Lucian Blaga író-filozófus esetében. Az e kötetben bemutatott kolozsvári *Cultura* egyik szerkesztőjét a román eszmetörténet-írás az „erdélyiség lényegének” egyik 20. századi „megtestesítője”-ként tiszteli,¹³³ a magyar viszont leszögezi, hogy a „centralizált nemzettudat követelményének” megfelelő „transzszilvanizmusellenessége antiregionalizmus”

125 Litván: *Jászi Oszkár és a „jászizmus”* támpontokat nyújt a naplónak a transzszilvanista Jászi-kép korabeli publicisztikájával való értékelő összevetéséhez.

126 György: *Hatalom*, 98.

127 Vö. összefoglalóan K. Lengyel: *Auf der Suche*, 383–406.

128 Válogatott elemző és forrásközlő munkák, gazdag könyvészzettel e témakörhöz: *Autonomisták és centralisták*; Gyarmati: *Erdély*; Uő: *A független Erdély*; Romsics: *A független vagy autonóm Erdély*; Revízió vagy autonómia; Vincze: *Autonómia-tervezetések*.

129 Ábrahám: *Erdélyi román regionalizmus*, 392–396; K. Lengyel: *Siebenbürgischer Regionalismus*; Uő: *Politisches System*; Maner: *Parlamentarismus*.

130 Vallasek: *Elváltozott világ*, 33, szerint az „erdélyi magyar és szász transzszilvanizmusok egymást erősítő kölcsönhatása nyilvánvaló” – ezért nem is adatolja ezt a véleményét. Egy külön erdélyi szász transzszilvanista irodalomról a szász kutatók sem tudnak. Vö. Markel: [Recenzió], 210; Schuller-Anger: *Kontakt*, 121–151.

131 Ld. Pomogáts: *A transzszilvanizmus* alcímét.

132 Amint Balogh P.: *Transzszilvanizmus*, 163–167, javasolja s megkísérli.

133 Zaciú: *Cuvânt*, 10. Vö. uő: *Lucian Blaga*.

volt,¹³⁴ amelyben például a harmincas évek közepén szembehelyezkedett azokkal, akik „az egymás mellett e tájon élő etnikumok közös, ún. transzilvanizmusának haszontalan és terméketlen utópiáját kergetik”.¹³⁵

Az a feltételezés, hogy a transzszilvanizmus magyar jelenségként „érintkezhetett” a „különböző revizionista koncepciókkal”¹³⁶ – lehetett „revizionista is, és állhatott a status quo talaján is”¹³⁷ –, az autonómia-opcióiban rejlő hosszú távú, nyitott végkifejletű nemzetpolitikai rendeltetést értelmezi, amelyet e kötet és társkötet¹³⁸ valószerűsít. Horváth Szabolcs Ferenc folytatja e szándékutatást a magyar kisebbség politikai stratégiáit egyrészt a fasizmus és a nemzetiszocializmussal, másrészt a román állammal szemben való elutasító vagy alkalmazkodó viszonyulás szempontjából vizsgáló könyvében. Az államjogi újrendezéssel, illetve a határváltoztatással kapcsolatos felfogásokat 1931 és 1940 között egy „legalább háromfokozatú folyamatban” helyezi el, amely „mentális fejlődés volt egy inkább utópikus *óhajtól* (1928–1930) az első *reményen* át (1932–1933) a szilárd *meggyőződésig* (1937–1940)”.¹³⁹ A több előtanulmányból¹⁴⁰ merítő heidelbergi disszertáció ezt az egyirányú elutasítást – másik alapkérdését fejtegetve –

134 Miskolczi: *Lélek*, 57–58.

135 Blaga 1935–1937-ben kelt és Bukarestben 1944-ben kiadott *Trilogia culturii* című munkájából idéz Miskolczi: *Lélek*, 56. A transzszilvanizmus vitájához a két világháború közötti román kulturális sajtóban vö. vázlatosan Todor: *Confluente*, 303–310. Egy még értékesítetlen forrás George Em. Marica szociológus 1941–1944-ben papírra vetett nagy esszéje az *Erdélyi lélek*-ről, amely először 1997-ben jelent meg teljes terjedelmében: Marica: *Spiritul*.

136 Romsics: *Trianon*, 413.

137 Romsics: *A független vagy autonóm Erdély*, 92. Vö. Balogh P.: *Transzilvanizmus*, 163–167; Romsics: *Nation and State*, 50–51.

138 K. Lengyel: *Auf der Suche*, 383–406.

139 Horváth: *Zwischen Ablehnung und Anpassung* [idézet a tördelés előtt lévő mű összegző, 8. fejezetéből]. Kiemelés az eredetiben.

140 Horváth: *A romániai Országos Magyar Párt*; Uő: *Az Erdélyi Lapok*; Uő: *Utak*; Horváth: *Die Einstellung*.

összeköti egy szintűgy lépcsőzetes, de hasonulási magatartással: a fajelmélet erdélyi magyar befogadásával és elméleti alkalmazásával. Különösen Paál Árpád ideológiai radikalizálódásában talál fogódzókat ahhoz, hogy a magyar autonómia célkitűzéseiből az önálló társadalom- és kultúrafejlés mellett – részben helyett – kiemelje a nemzeti elszigetelődést.¹⁴¹ Ezzel a transzszilvanizmus *első* utóéletében azonos hatásokra állítja a magyar regionális és nemzeti öntudatot.

Ha Trianonra következően a magyar területi identitás az etnikai fölé erősödött, majd fokozatosan hozzá idomult, akkor az 1940. évi második bécsi döntéssel beteljesült veresége az etnikáival szemben,¹⁴² tömöríthető nem alaptalanul, de kiegészíthetően a transzszilvanizmus *második* utóéletébe átnyúló elemzés egyik előfeltevése. A fontos toldalék összefügg a magyar nemzetállam újraegyesítésének a részlegességével, amely az egész régiót átfogó erdélyi gondolatot fellazíthatta, de tovább éltethette is. A szakirodalom inkább az utóbbi esetre kíváncsi.

Művelődés-, irodalom- és társadalomtörténészek a közelmúltban többször emlékeztek a kolozsvári *Termés* 1943. nyári és őszi *Elvek, gondolatok* ankétjára, amely a kor és író vagy tudós tanúinak korábbi eszméit mérlegelte, köztük a „három nép és három kultúra [...] különvaló egyéniségét, de amellet közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő” természetét valló erdélyiséget, rákérdezve, hogy időszerű-e a „nemzeti elkülönülések idején” – és amelyen a megszólított Kós Károly nem tágtott tőle, az „erdélyi ember erdélyiségét” egyáltalában nem idejétmúltnak és „magyarság”-tól elütőnek, hanem csak éppen érvényesíthetlenné minősítve.¹⁴³ Nemrég kiadott tudománytörténeti források-

141 Horváth: *Utak*, 133–136. Ld. részletesen uő: *Zwischen Ablehnung und Anpassung*.

142 Vö. Bocholier: *Elitele transilvane*, 132.

143 Idézetekkel a körkérdés anyagából és Kós válaszából Benkő: *Kós Károly és az alku*, 163; Kántor: *Itt valami más van*, 135–149; Nagy Gy.: *Korszerűtlen példázat*, 75–78; Vallasek: *Elváltzott világ*, 117–122.

ban hasonló ön- és térszemlélettel szólal meg két, a húszas évek konzervatív transzszilvanizmusából ismert tudós: Kristóf György irodalomtörténész, aki egy 1943-as szakmai tárgyú magánlevelében egyik címzettje által ismertetett könyvét „a tárgyilagos transzszilvanizmus” termékének nevezte,¹⁴⁴ és Balogh Arthur alkotmányjogász, aki „az erdélyi szellem”-ről értekezve a maga szakterületén erdélyi sajátosságokat hangsúlyozott 1941-ben is.¹⁴⁵ Az akkoriban kisebbségiből többségivé vált társadalom regionális és országos kötődéseinek az összehasonlítása felveti az egyik vagy a másik vonzalom intézményesülésének a kérdését. Ezért örövendes, hogy a politológia művelői legújabban kezdik boncolgatni az 1940 és 1944 közötti erdélyi magyar politika ügyeit, amelyeknek fő intézője, az Erdélyi Párt, nem biggyesztette fejlécébe az *országos* melléknevet, mint az 1922 és 1938 között működött elődje.¹⁴⁶ A négy éves „kis magyar világ” ma még becserkészetlen kutatási területén ott fehérlik a politikai eszmetörténet is,¹⁴⁷ benne az erdélyiség, amely Észak-Erdély visszacsatolásával csak félig valósította meg célját, ha mélyebb szándéka egy nagynemzeti revízióra irányult. Még annyit sem ért el, ha végső rendeltetését mind a magyar, mind a román egységállamiság meghaladásában, a magyar érdekűen is kisebbségi megoldás kialakításában, az össz-erdélyi politikai együttműködés meghonosításában látta.

10.

„Mindig felvillanyozva jött ki a szállodából, gyakran engem is magával hívott, és mondta, hogy milyen szép dolog az irodalom, milyen csúf a politika. De valakinek ezt is csinálni kell. Miért

144 Kristóf – Karl Kurt Klein. Kolozsvár, 1943. április 16. In: *Karl Kurt Klein 1897–1997*, 538.

145 Balogh A.: *Az erdélyi szellem*.

146 Bárdi: *Az Erdélyi Párt*; Uő: *A múlt, mint tapasztalat*; Egry: *Az Erdélyi Párt*.

147 Egry: „*Kis magyar világ*”, 142.

éppen neki? – kérdeztem. »Erdélyért« – csúszott ki a száján a szó, pedig mindig kerülte az erdélyi jelszót ő, a transzszilvanista.” Bánffy Miklós gróf szerepel e jelenetben, 1940 tavaszán, Bukarestben, titkára, Mikó Imre emlékezetében akkor, amikor „az események túlnőttek rajta”.¹⁴⁸ Két évvel azelőtt, még a román főváros felé fordulva, ezeket a sorokat vetette papírra a hivatalosan 1939 januárjában létrehozott Magyar Népközösség leendő elnökeként: „Még egy fontos lelki erőt kell az állam javára kihasználni. Ez az erdélyi magyar nép ragaszkodása szülőföldjéhez. [A] Transzszilvanizmus igen fontos és hatékony erő. Az erdélyi magyarok elsősorban erdélyiek. Ezért, és hogy ezt a ragaszkodást kihasználja az állam, szükséges volna megszüntetni mindazt, ami akadályozza, hogy az erdélyi magyarok magukat itthon érezzék.”¹⁴⁹ E két hangulat, illetve helyzetjelentést időben továbbgondolva pontosítható, hogy a második bécsi döntés miatt hosszabbította meg a korai transzszilvanizmus utóéletét: azért, mert megkészszerzte a régiót, ekképp a közvetlenül fölé helyezett hatalmat is.

A királyi Romániából a kormányzói Magyarországra került Mikó az Erdélyi Párt főtitkáráként és budapesti honatyaként használta az egyéni és közösségi szemléletet jelölő kulcsfogalmat.¹⁵⁰ Ideológiai közegében azonban már az „erdélyi magyar szupremácia megszerzése és megőrzése” számított a legfőbb irányelvnek.¹⁵¹ E nemzeti érdek a negyvenes évek közepéig előírta

148 Mikó: *Bánffy*, 374.

149 RL Bmi C/6, II. 1. c, 5. Bánffy ebben a hagyatékában „másolat” jelzéssel fennmaradt, cím nélküli, aláíratlan és keltezetlen, 12 oldalas gépiratban a „föltrebb megítéző felhívásra, mely szerint a magyar kisebbségi kérdés megoldásáról álláspontomat előterjeszhetem”, az 1938. február 27-én közzétett román alkotmányra hivatkozva és az „osztrák »Anschluss«”-ra utalva a néhány hónappal később, 1938. május 4-én és augusztus 4-én kibocsátott romániai kisebbségi statutumhoz javasolt alapelveket (uo. 1–2). A forrásazonosításhoz használt adatokat ld. Mikó: *Huszonkét év*, 208, 218–226; Nagy L.: *A kisebbségek*, 32, 39.

150 Balázs: *Mikó*, 112, 425. 1940–1944 közötti politikai pályafutásához ld. még Bárdi: *A múlt*; Egry: *Az Erdélyi Párt*.

151 Bárdi: *A múlt*, 65.

Dél-Erdély visszacsatolását is.¹⁵² Makkai Sándor e kötetben kivonatolt 1945. évi magán emlékirata egy önálló erdélyi államról, Bajcsy-Zsilinszky Endre ismertebb, 1944-es diplomáciai propagandakiadványában részletezett elképzelése egy újraegyesített Magyarországon belüli autonóm Erdélyről,¹⁵³ valamint az észak-erdélyi autonómiatervek 1944 szeptembere és 1945 márciusa között¹⁵⁴ három példa arra, hogy a világháború végén a kettéosztott régió egyesítésének a gondolata megfogható kisnemzeti és nagynemzeti: regionalista és revizionista változatban is, illetve hogy a kisnemzeti-regionalista elv alakot ölthetett az összerdélyinél szűkebb módozatban is.

Mindhárom eset azt valószínűsíti, hogy a transzszilvanizmus főleg korai szakaszának első: a területi elvű önkormányzatiságra törekvő típusával gyűrűzhetett be a békerendezési koncepciókba. Fejlődéstörténete ekkor már legfeljebb hatástörténet, gondolati elemeinek befogadásával vagy átértelmezésével, mellőzésével vagy visszautasításával. Utóélete a nemzeti külügyek, a nemzetközi kapcsolatok és a politikaelmélet szövevényében zárult le, amelyből kihámozandók a tőle elhatárolódó magyar állásfoglalások is.¹⁵⁵ A kutatásnak ugyanakkor megfelelő helyet ajánlatos biztosítani a föderalizmus–regionalizmus kérdéskörben elengedhetetlen fogalomtisztázásnak.¹⁵⁶ De mindettől nem fog megváltozni a végeredménye. A valamelyik nemzetállamhoz csatoltan autonóm vagy függetlenített és föderalizált régió eszméjét a párizsi békeszerző-

152 Uo.; L. Balogh: *A magyar–román viszony*, 5.

153 Bajcsy-Zsilinszky: *Erdély*, 77–111. Ld. ehhez pl. Balogh P.: *Transzszilvanizmus*, 165–166; Romsics: *Magyar békeelképzelések*, 13–14.

154 *Autonómisták és centralisták*, 19–114.

155 Egy ilyen belső hatástörténeti nézetből utal Romsics: *Magyar békeelképzelések*, 16, arra, hogy Bibó István *Az európai egyensúlyról és békéről* című, 1943–1944-ben írott művében „nem tulajdonított jelentőséget” az „erdélyi regionális tudatnak, amelyet a térség egységének megőrzése mellett érvelő transzszilvanizmus különböző irányzatai hangoztattak”.

156 Jó irányba mutató példaként vö. *Autonómisták és centralisták*, 106–111.

dések 1947. februári aláírásáig érdemes nyomon követni, addig, amíg Erdély a Szovjetunió döntő befolyására visszakerült a trianoni román határon belülré: megint egyetlen és ismét egységesítő-központosító hatalom alá.¹⁵⁷ Az erdélyi önazonosságok újabb vereséget szenvedtek a nemzeti azonosulásokkal szemben, ám ezúttal egy teljeset, mi több, kétszereset. A „revízió vagy autonómia”¹⁵⁸ alternatíváinak a képlete felbomlott a *sem revízió, sem autonómia* kompromisszumtalanságában. E sikertelenség különleges módszertani ösztönzést nyújt saját tudományos megértéséhez: minél alaposabb a transzszilvanizmus-kutatás, annál világosabb, hogy egy hajdan kettős kudarcba bukott eszmével foglalkozik.

[2006]

157 L. Balogh: *A magyar–román viszony*; Gyarmati: *Erdély*; Uó: *A független Erdély*; Romsics: *A független vagy autonóm Erdély*; Vincze: *Autonómia-tervezgetések*.

158 *Revízió vagy autonómia*.